

ד מי עלה שמים וירד מי אסף רוח בחפניו מי
צרר מים בשמלה מי הקים כל אפסי ארץ מה שמו

וידעים"8. "אנשים" היינו צדיקים, וכמ"ש9 "איש צדיק תמים", וכמ"ש בספרי10
"אנשים" צדיקים וכסופים.

(ד) מי עלה שמים וירד. הוא נגד משה11, שעלה השמימה והוריד עמו התורה,
כמ"ש12 "עיר גברים עלה חכם וירד עז מבטחה"13. מי אסף רוח בחפניו. הוא גם
כן נגד משה, שעשה ארבעה דברים לישראל, והוא: שהוריד התורה, והלוחות, וקרע
הים, והקים המשכן. וזהו: מי עלה שמים הוא נגד התורה. מי אסף רוח נגד הלוחות,
והוא: כי דור המדבר היו כולם נביאים ובתוכם ה'14, אך כאשר חטאו בעגל נסתלק
ה' מעליהם עד יום הכיפורים, שהביא משה הלוחות שניות15, וחזרה הנבואה ורוח
הקודש להם כמקודם16. וזהו: מי אצלנו כמשה שאסף רוח לישראל בחפניו, בידי,
בזה שהביא הלוחות בידי אסף רוח הקודש לישראל. מי צרר מים בשמלה. הוא נגד
שקרע הים והציבו כמו נד17, וזהו בשמלה. מי הקים כל אפסי ארץ. הוא נגד הקמת
המשכן, שהקים משה בעצמו18, וכידוע מאמרם בזוהר19 כשהוקם המשכן אז הוקמו
כל העולמות עליונים ותחתונים, וזהו שהקים כל אפסי ארץ20. ואלו הארבעה הם
נגד ארבעה רגלים: מי עלה וגו' הוא נגד שבועות שהוא מתן תורה. מי אסף וגו',
נגד יום הכיפורים, שאז ירד משה עם הלוחות שניות21. מי צרר וגו', הוא נגד פסח,
שאז קרע הים. מי הקים וגו', הוא נגד סוכות שאז התחילו לבנות המשכן, כמ"ש

8 דברים א, יג. 9 בראשית ו, ט. 10 דברים א, יג. 11 זוהר שמות עט, א. 12 לעיל
כא, כב. ועי' פסיקתא דרב כהנא ויהי ביום כלות ו, ב. 13 ויקרא רבה פרשה ל, ה חכם זה
משה, עוז זו תורה. 14 כדכתיב [במדבר טז, ג] "כל העדה כלם קדשים ובתוכם ד'", ופירש רש"י
"כולם קדושים" כולם שמעו דברים בסניפי מפי הגבורה. ועי' תרגום יונתן בן עוזיאל "ובתוכם ד'
ובניהון שריא שכינתא כו'". אב"ן שלמה שיר השירים ח"א עמ' קכח. 15 שמות לד, כט ורש"י
שם. 16 עי' ביאור רבינו לשיר השירים ג, ד. 17 שם טו, ח. 18 שמות מ, יח. ועי' שמות
רבה נב, ד. זוהר ח"ב דף רלה, ב. 19 ח"ב רמ, א. 20 באב"ן שלמה שם: עי' במדבר רבה
פי"ב, יא. "מי עלה שמים" זה משה כו', "מי צרר מים בשמלה", כמה דתימא "נצבו כמו נד נזלים"
[שמות טו, ח]. "מי הקים כל אפסי ארץ". וכי משה הקים כל אפסי ארץ, אלא שהקים אוהל מועד,
שהעולם הוקם עמו כו'. שעד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת [רועד ונוטה לנפול] משהוקם
המשכן נתבסס העולם כו', ע"ש. ועי' בזוהר ח"ב קמג, א שאמרו שהמשכן שהקים משה במדבר
הוקם עמו משכן אחר לעילא, ולא יותר, אבל מקדש ראשון שבנה שלמה, כד אתבני עלמין כולהו
אשתלימו עילא ותתא בשלמותא חדא, ע"ש. וצ"ע בדברי רבינו שעל ידי המשכן הוקמו כל העולמות
עליונים. עד כאן הערתו. 21 ר' תענית ל, ב לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב
וכיום הכיפורים יום שניתנו בו לוחות אחרונות. ור' בביאור רבינו לשיר השירים ב, יב. ור' בביאור
רבינו להגדה של פסח על מאכל ליום טוב, פירש "ומאכל הוא אצל הר סיני כמ"ש [שמות לג, ד]
"וישמע העם וכו' ולא שתו וכו'", ליום טוב. שהוא יום הכיפורים שירד משה מההר עם לוחות שניות.
ואמרו לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים. ור' ביאור לחבקוק ג, ב.

חמדה גנוזה

אמור לי מה שמו, או שהיה מימים ימימה אלא אחוז דרכי התורה בלבד שהיא צרופה
אמור לי שם בנו, על כן אל תתחכם הרבה, וכו'. אל תוסף וכו'. שאין לסמוך על חכמתו.

וּמַה־שֵׁם־בְּנוֹ כִּי תִדַּע: הַ כָּל־אִמְרַת אֱלֹהִים צְרוּפָה מִגֵּן הוּא לְחַסִּים בּוֹ:

בריש פירושי על שיר השירים²². והוא נגד ארבעה יסודות: שמים הוא אש ורוח, מים כמשמעו, ארץ הוא עפר²³. מה שמו. איה אשר כשמו, כלומר כמותו, שידע תעלומות חכמה בדרכי ה'. ומה שם בנו. כי בכל דור ודור יתלבש משה בתלמיד חכם הגדול שבאותו דור²⁴, והוא נקרא בנו. וזהו: מה שם בנו, כלומר איה התלמיד חכם שבתוכו יתלבש משה. כי תדע. שאתה רוצה לידע תעלומות חכמה בדרכי ה'.

(ה) כל אמרת אלוה צרופה. כי התורה היא מזוקקת שבעתיים²⁵, והוא מ"ט פנים לתורה²⁶, כמ"ש²⁷ "חמשים שערי בינה נבראו בעולם", ומשה השיג מ"ט, אך התורה

22 א, ד. ע"ש שמתרץ מה שמקשים למה אנחנו עושים סוכות בתשרי, כיון שהוא נגד היקף ענני כבוד היה ראוי לעשות בניסן, כי בניסן היה תחילת היקף עננים, אבל נראה לפי שכשעשו את העגל נסתלקו העננים, ואז לא חזרו עד שהתחילו לעשות המשכן. ומשה ירד ביום הכיפורים, ולמחרת יו"כ "ויקהל משה", וציוה על מלאכת המשכן, וזה היה ביו"א תשרי, וכתוב [שם לו, ג] והם הביאו כו' בבוקר בבוקר, עוד ב' ימים, הרי ג' בתשרי. וכי"ד בתשרי נטלו כל חכם לב ממשא את הזהב במניין ומשקל, ובט"ו התחילו לעשות, ואז חזרו ענני כבוד, ולכן אנו עושין סוכות בט"ו בתשרי. ועי' איפה שלמה שמתקשה איך התחילו מלאכת המשכן בט"ו הא היה לאחר מתן תורה ויום טוב היה ואין בניין בית המקדש דוחה יום טוב, ומביא מתשובת הריב"ש סי' צו שלא נצטוו בשביתת המועדות עד לאחר שהוקם המשכן. אמנם שמעתי מהגאון ר' דוד כהן שליט"א שהקשה, דהא כתבו התוס' בב"ק פב, א [ד"ה כדין] שיום הכיפורים באותה שנה היה ביום ב', ואם כן ט"ו היה בשבת, ואיך הותרו בבניית המשכן, ואמר לתרץ דהגאון לשיטתו שכתב בסדר עולם רבה פ"ו דיום הכיפורים היה ביום ג', ואתי שפיר. ועי' גם בעל הטורים שמות לו, ו. ואין להקשות, דהא לפי החשבון יוצא שהיה ביום ב' כמש"כ התוס', די"ל דהיו מקדשים על פי הראיה, ואם כן אין הוכחה. ואף שכתב רבינו בחיי [שמות יב, ב] בשם הר"ת דבמדבר לא היו מקדשים על פי הראיה, אך טעמו משום שענני כבוד כיסו את הלבנה, אך לדעת רבינו שהסתלקו ענני כבוד אחר חטא העגל, אם כן יכלו לקדש על פי הראיה. ועי' ביאור לחבקוק ג, ב. ועי' בספר שירת אליהו שיר השירים שם מה שמביא מספר עבודת הגרשוני פ"ג פס' ד. ור' בספר פחד יצחק ראש השנה מאמר י, וסוכות מאמר כב. 23 ר' בביאור לעיל טז, ד ובמה שצוין שם. 24 ר' תיקוני זוהר קלת, א. ובתיקוני זוהר א, ב "ועוד כן איש נודד ממקומו, דא משה דכתיב [במדבר יב, ג] "והאיש משה עניו מאוד". ובביאור רבינו שם: והאיש משה וגו'. כי רוחו מתלבש בכל דור ודור בצדיקים ובעלי תורה". בשל"ה [מסכת שבועות פרק תורה אור] כתב: לבאר מה שאמרו בגמ' "משה שפיר קאמרת", כלומר אתה שפיר קאמרת מכוח הניצוץ של משה רבינו ע"ה שנתפשט כך. ור' גם אור שמח הלכות תשובה ד, ד ד"ה וידעתי גם ידעתי. ור' מש"כ הרמח"ל באדיר במרום דף כ. ור' גם בספר שפתי חיים ח"ב עמ' קעה. 25 תהלים יב, ז. 26 ר' ראש השנה כא, ב: אמר קרא [תהלים יב, ז] "אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים" רב ושמואל חד אמר חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכולן ניתנו למשה חסר אחד שנאמר [שם ח, ו] "ותחסרהו מעט מאלהים כו'". וברש"י: חמשים שערי בינה כו' — סיפיה דהאי קרא דרשי רב ושמואל מזוקק שבעתים שבע שביעיות, והם חמשים חסר אחת שנמסרו למשה, למדנו שחמשים נבראו, שהרי מעט נחסר מאלהים. ור' ירושלמי סנהדרין כא, ב. ובמדרש תהלים מזמור קיט על "צרופה אמרתך". ועי' בשל"ה הגהות למסכת שבועות — תורה אור ב', על הסתירה שבמקום אחד אמרו מ"ט פנים לתורה, ובמקום אחר אמרו ע' פנים לתורה. ור' בפירוש רבי אברהם בן רבינו להקדמת תיקוני זוהר [אות א] וז"ל: מרע"ה זכה למ"ט פנים שבתורה שבכתב ורשב"י זכה לע' אנפין רזי דאורייתא, וזהו מע"ט, והם השלימו החסרון והפגם של אדם הראשון שעליו נאמר ותחסרהו מעט מאלקים, ואצל משה נאמר איש אלקים לכן פירש בע' אנפין. עכ"ל. 27 ראש השנה כא, ב. ור' לעיל טז, ד.

מִי יִשְׁמַע

וְאֶל־תּוֹסֵף עַל־דְּבָרָיו פֶּן־יּוֹכִיחַ בְּךָ וְנִכְזַבְתָּ: ז' שְׁתִּים
שְׁאֵלְתִי מֵאַתָּךְ אֶל־תִּמְנַע מִמְּנִי בְּטָרֶם אָמוּת: ח' שׁוֹא
וְדַבֵּר כְּזָב הִרְחַק מִמְּנִי רֹאשׁ וְעֶשֶׂר אֶל־תֵּתֶן־לִי הַטְרִיפְנִי

עצמה כוללת כל המ"ט פנים, והיא אינה אלא אחת. וכן המצוות הן תרי"ג והן נכללות באחת²⁸, כמ"ש²⁹ "בא חבקוק והעמידן על אחת", והוא הביטחון, כמ"ש³⁰ "וצדיק באמונתו יחיה"³¹, וזה שאמר אגור, שאין לכם עסק בנסתרות לידע תעלומות חכמה³², כי כל אמרת וגו', כלומר התורה צרופה ו"מזוקק שבעתים" והכל כלול בה, ואין לך מידה טובה הימנה, ולכן "סיב ובלה בה ומנה לא תזוע"³³. מגן הוא לחסים בו. וכן אל תזועו ואל תפרשו מהמצוות, אשר מגן הוא לכל החוסים בו, למי שבוטח בו, והוא, כי יש בו מידת הביטחון, שהוא מגן לבל יכשלו בשאר המצוות, כי כולן כלולין במידה זו³⁴, ומהם לא תזועו, ובנסתרות אל תחקרו.

(ו) אל תוסף על דבריו. גם על מצוותיו אל תוסף על דבריו. כי פן יוכיח בך. פן יתווכח עמך ויראה לך שאין בתוספתך כלום. ונכזבת. ותפרוש מלעשות מצוות עוד.

(ז) שתים שאלתי מאתך וגו'. כאן מאמר אגור בבקשה להקב"ה, וכן כתב להם הבקשה הזאת, ששתיים אלו אנכי מבקש מאתך שאל תמנע ממני וגו'.

(ח) שוא ודבר כזב הרחק ממני. ההבדל בין שוא ודבר כזב הוא, כי שוא הוא דבר השקר מעיקרו, שבשעה שאמר הדבר היה בלבו לשנותו, וכזב הוא שבעת שאמר

28 בביאור להושע ב, כא כתב רבינו: "אמונה הוא כלל כל המצוות, כמ"ש רבותינו ז"ל: [חבקוק ב, ד] "בא חבקוק והעמידן על אחת וצדיק באמונתו יחיה". ובמהרש"א מכות שם כתב: "ואמר שבא חבקוק והעמידן על אחת וצדיק באמונתו יחיה" שהוא האחד היותר כולל לכל בר ישראל בכל עת והיא האמונה כו', ר"ל שכל המצוות הנכללים במצוה הראשונה שהיא אמונה ששמענו מפי הגבורה וכמו שהעמידה חבקוק שנאמר וצדיק באמונתו יחיה". ור' גם בביאור רבינו לשיר השירים א, ג: "ושמענו ב' דיברות הראשונות מפי הגבורה והשאר מפי משה וכו', כי ב' דיברות הראשונות הם כלל כל התורה וכו' "אנכי" כולל כל מצוות עשה, "ולא יהיה לך" כולל כל מצוות לא תעשה". וכן הוא בספר ארחות צדיקים שער השמחה: "והאמונה ראש התורה, דכתיב "אנכי ה' אלהיך וגו', לא יהיה לך אלהים אחרים כו'". לכן כל התורה כלולה באמונה, כדכתיב וצדיק באמונתו יחיה". 29 מכות כד, א. 30 חבקוק ב, ד. 31 רבינו מפרש "וצדיק באמונתו יחיה" שהכוונה בעיקר לביטחון. ור' גם בפירושו לחבקוק שם, ובהע' 20 שם. ור' לעיל כח, כ "איש אמונות" שמפרש: המאמין והוא השלם במידת הביטחון. ור' בספר אמונה וביטחון לבעל החזון איש שכתב: "האמונה והביטחון אחת היא". ר' שם בהסבר הדברים. 32 עפ"י איוב יא, ו. 33 אבות ה, כב. פירש הרע"ב: וסיב ובלה בה — גם עד זקנה ושיבה לא תעזבנה. ומינה לא תזוע — שלא תאמר למידתי חכמת ישראל אלך ואלמד חכמת יוונית שאין מותר ללמוד חכמת יוונית אלא במקום שאסור להרהר בדברי תורה כגון בבית המרחץ. או בבית הכיסא. כששאלו את רבי יהושע מהו ללמד אדם את בנו חכמת יוונית אמר להם ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה דהא כתיב והגית בו יומם ולילה [יהושע א, ב]. 34 ר' לעיל כב, יט ובמה שצוין שם.

חמדה גנוזה

(ז-ט) ואמר שתים וכו' פן וכו'. שאנוכי איני לכך אפילו אתה חכם וחסיד מאד, אל תבטח בטוח בנפשי אפילו על זדון גדול לגנוב וכו', בחכמתך וצדקתך כי הבל המה.

לַחֵם חֶקִי: ט פֶּן אֶשְׁבַּע | וְכַחֲשֵׁתִי וְאִמַּרְתִּי מִי יְהוָה וּפֶן-אֹרֶשׁ וְגִנַּבְתִּי וְתַפְשֵׁתִי שֵׁם אֱלֹהִי:

הדבר היה בלבם לעשות זה, ואחר כך שינה ולא עשה³⁵, ונפסק ממנו עשות הדבר הזה, כמ"ש³⁶ "אשר לא יכזבו מימיו". ועל השניים אלו ביקש מה' יתברך שירחיק ממנו, אחד, שוא ודבר כזב, והשני: ראש ועשר. דהיינו גדר העני ביותר וגם עשיר גדול, אלא הטריפני לחם חקי. כפי מזונותי הצריכים לי³⁷. ומפרש:

(ט) פֶּן אֶשְׁבַּע. פירוש, שלא תתן לי עושר רב, פֶּן מחמת זה אשבע. וכחשתי ואמרתי מי ה'. כמ"ש³⁸ "ורם לבבך ושכחת וגו'". ופֶּן אֹרֶשׁ. שאהיה עני ביותר ולא יהיה בביתי לחם ושמלה³⁹. וגנבתי ותפשתי את שם אלהי. את מידת הדין על שעשני עני ביותר, ואתרעם על מידותיך. והעניין: כי יש שני עניינים רעים בלומדי תורה, אחד, הלומד עם פניות ולקנטר, והוא נקרא "שוא", שבשעת לימודו אוון טמון בחובו⁴⁰ ובלבו מרמה. והשני, שלומד בלי שום פניה, אלא שאחרי כן פורש עצמו מהתורה ופוסק מללמוד. ועל זה אנו מתפללים בכל יום⁴¹: "וישם בלבנו אהבתו ויראתו וגו' וּלְעַבְדוֹ בִלְבָב שָׁלֵם, לִמְעַן לֹא נִיָּגַע לְרִיק וְלֹא נִלְד לְבַהֲלָה". פירוש, כי יש שתי נשים שאין להן בנים משתי בחינות, אחת עקרה אשר לא ילדה, ואחת היולדת וקוברת והיא היולדת לבהלה. וכן יש שני עניינים רעים בלומדי התורה: אחד, הלומד עם פניות ולקנטר, והוא היגע בתורה, אך יגיעתו לריק, שהתורה שלומד הוא ריק ואין בו ממש, והוא כמו עקרה לא ילדה שיגיעתה לריק. והשני הוא שלומד ואחר כך פורש ח"ו, והוא כמו מוליד לבהלה, שהיא אשה היולדת וקוברת⁴², והוא דומה לה, שאובד מה שלמד אף מתחילה⁴³, וכמ"ש⁴⁴ "שנה ופרש וכו'"⁴⁵, וזהו "לבהלה"⁴⁶. וזה שאמר הכתוב⁴⁷ "יראת ה' טהורה עומדת לעד", כי אלו השניים הוא מחמת שלומד בלתי יראת ה' נגע בלב, ולכן פוסק אחר כך, כי "חכמה ומוסר אוילים בזו"⁴⁸, וכמ"ש⁴⁹ "אם אין יראה וכו'", מכריז רבי ינאי חבל על דלית ליה וכו'⁵⁰, אך כשיש לו יראת ה', אז יש בו שתי מעלות בלימודו: אחת "טהורה", שבשעת לימודו אין שום פנייה במעונו. וגם "עומדת לעד" שאינו פורש אחר כך מהתורה

35 ר' לעיל ו, יט. 36 ישעיה נח, יא. 37 ר' ביאור רבינו לספרא דצניעותא פרק א. 38 דברים ח, יד. 39 עפ"י ישעיה ג, ז. 40 עפ"י איוב לא, לג. 41 תפילת "ובא לציון". 42 ר' סנהדרין צט, א: כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיולדת וקוברת. 43 ר' ביאור רבינו לעיל יט, ט "הלומד תחילה ועושה מעט צדקה ומעשים טובים ואחר כך פירש מזה יאבד הראשונות, כמ"ש [יחזקאל לג, יב] "צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו". ור' גם כא, כח. 44 פסחים מט, ב. 45 ע"י חגיגה ט, ב. וע"י ביאור רבינו שיר השירים ה, ג. וע"י נפש החיים שער ד פכ"ב, כד. וע"י לעיל יט, ה. 46 באב"ן שלמה שיר השירים ח"א עמ' רמה מקשה שלא הזכר בגמרא עניין שמאבד את הראשונות. וכתב בזה: ולכאורה י"ל שמי ששונא ת"ח בתכלית השנאה, בודאי תוהא על הראשונות, ומתחרט על זה שפעם עסק בתורה, ולכן אובד מה שלמד בתחילה. 47 תהלים יט, י. 48 לעיל א, ז. 49 אבות ג, יז. 50 יומא עב, ב. אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מאי דכתיב [לעיל יז, טז] "למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין" אוי להם לשונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בתורה ואין בהן יראת שמים, מכריז רבי ינאי חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד. ופירש רש"י: דרתא - חצר. ותרעא לדרתיה עביד — שהתורה אינה אלא שער ליכנס בה ליראת שמים לכך צריך שתקדים לו יראת שמים.

כלל. וזהו שאנו מתפללים ומבקשים לה' יתברך שישים בלבנו אהבתו ויראתו למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה. וזהו: "שוא" הוא שבשעת המעשה שוא כנ"ל, "ודבר כזב" שלא אפרוש ח"ו מן התורה "הרחק ממני". "ראש ועשר וגו'". כי המותר והמועט שניהם אינם טובים אף בדבר חכמה⁵¹, וכמ"ש⁵² "כל שחכמתו מרובה ממעשיו [אין חכמתו מתקיימת]", וגם אם נתמעטה חכמתו וקט שכלו עד שאינו מבין דרכי אמיתיות התורה, הוא גם כן אינו טוב, כי נדמה בעיניו שלא ימצא בתורתנו חכמה, ונמאסה בעיניו לכפור בה, והולך אחר חכמת העכו"ם עובדי עבודה זרה, ונמצא כופר באלקי ישראל. וזהו "ראש" כלומר רש בשכל, "ועשר" שכל רב מאוד "אל תתן לי". "הטריפני לחם". הוא התורה כמ"ש⁵³ "לכו לחמו בלחמי וגו'".⁵⁴ "חקי". הוא המצוות⁵⁵. ומפרש: פן אשבע. שיתרבה שכלי בחלקי, ואז אשען על בינתי⁵⁶, ואעזוב ח"ו דרכי התורה, ומחמת זה אכחש במציאות ה', ואומר מי ה'. ופן אורש. ולא אבין חכמת התורה, ומחמת זה אלך אחר חכמות חיצוניות וילדי נכרים⁵⁷ ואעבוד עבודה זרה ח"ו. וזהו וגנבתי חכמות נכריות. ותפשתי את שם אלהי. ואהיה נוגע בעיקר והוא בריבוי אלהות ח"ו. ומה שהזכיר בתחילה מי ה', ואחר כך שם אלהי, הוא מפני כי שם הוי"ה ברוך הוא מורה על הווייתו יתברך, ומיוחד לו לבדו זה השם ולא לשום שר ומלאך ושרף. ושם אלהים מורה על יכולתו יתברך⁵⁸, ולכל מי שנותן יכולת נקרא בשם אלהים גם כן, ולכן השרי מעלה נקראים אלהים, כמ"ש⁵⁹ "כי כל אלהי העמים וכו'", על שם היכולת שנותן הקב"ה להם, וזה שכתוב⁶⁰ "זבח לאלהים יחרם וגו'", פירוש לשם אלהים יחרם וגו', מפני שהשרי מעלה נקראים גם כן אלהים, "בלתי לה' לבדו", כי השם הוי"ה ברוך הוא מורה שמייוחד לו לבדו⁶¹, ולכן בהכחשת המציאות ח"ו אמר מי ה' שבו ההכחשה. ואצל טעותו בריבוי אלהות אמר אלהי, כי הריבוי הוא באלהות, ולכן אמר אלהי, שקראתי את שם אלהי על אלהים אחרים. ולכן כתיב בעשרת הדיברות⁶²: "אנכי ה' וכו'", לא יהיה לך אלהים וכו', כי "אנכי" הוא אזהרה להאמין במציאות הבורא האחד יתברך ברוך הוא. ולכן אמר בשם הוי"ה ברוך הוא, ו"לא יהיה לך וכו'", הוא אזהרה להאמין באחדות

51 בביאורי אגדות ברכות לא, ב על תפילת חנה שיתן לה זרע שמובלע בין אנשים, כתב רבינו: שהקצוות הם מסוכנים, וכן אמר שלמה "ראש ועושר אל תתן לי". ובביאור רבינו לספרא דצניעותא [פרק א]: "לפי שבחסד אין יכול העולם להתקיים כמ"ש [תענית כג, א] השפעת עליהם רוב טובה אינם יכולים לקבל, וכן בדין אין יכולין להתקיים כמ"ש כעסת אין יכולין לעמוד, וכמ"ש [בראשית רבה פ"ב טז] ראה שאין העולם מתקיים בדין שיתף מידת הרחמים כו', שחסד נותן עושר יותר מדי, ודין נותן ראש, ושניהם אינן טובים לעולם כמ"ש "ראש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חקי" וזה חוק כדי צרכו. וכן הוא בכל המידות, ועי"ז נתקיים העולם וזהו כל התיקון". [ציונים אלו מתוך אב"ן שלמה שיר השירים ב עמ' קן]. 52 אבות ג, ט. 53 לעיל ט, ה. 54 עי' זוהר ח"ג רעא, ב. אב"ן שלמה שם. 55 עי' ביאור רבינו להלן לא, טו על "וחוק לנעורותיה". 56 עפ"י ג, ה. 57 ישעיה ב, ו. ור' ביאור רבינו שם. 58 כן כתב רבינו גם באדרת אליהו דברים א, ו "שם הוי"ה ברוך הוא מורה על צד עצמותו יתברך, ו"אלהים" הוא מורה על השגחתו על בריותיו". ועי' אדרת אליהו בראשית ד, כו. ור' גם בביאור למגילת אסתר א, ד ובמה שצוין שם במקורות וביאורים להרב חנן נובל. ועי' נפש החיים שער א פ"ב. 59 תהלים צו, ה. 60 שמות כב, יט. 61 יש להעיר בזה מדברי הרשב"ם [בראשית כה, כב] "ותלך לדרוש את ה'" — אל הנביאים שבאותן הימים כו'. ומדברי הרשב"ם [שמות יג, כא] "וה' הולך לפניו יומם — מלאך שהי' מוליך לפני ישראל עמוד האש ועמוד הענן". 62 שמות כ, ב-ג. 63 שמות כג, יג.

אל-תִּלְשֵׁן עֶבֶד אֶל-כְּתִיב אֲדֹנָי קִרִי אֲדֹנָי פֶּן-יִקְלָלְךָ
וְאִשְׁמֶתָ: יֵא דֹר אֲבִיו יִקְלָל וְאֶת-אִמּוֹ לֹא יִבְרַךְ:

הבורא ושאין זולתו, לכן אמר⁶³ "שם אלהים"⁶⁴. ואמר כאן שני דברים שהם ארבעה, והוא כמו שכתוב⁶⁵ "אל תצדק הרבה ואל תרשע הרבה", היינו "אל תוסף"⁶⁶ הוא אזהרה לבל יצדק הרבה, ו"שוא ודברי כזב וגו'" הוא לבל ירשע הרבה. ו"ראש ועשר" הוא נגד מה שאמר שלמה המלך ע"ה⁶⁷ "אל תהי סכל הרבה ואל תתחכם הרבה וגו'".

(י) אל תלשן עבד אל אדנו. פירוש, היאך אפשר לידע תעלומות דרכי ה'⁶⁸, הלוא עבד שמרד באדוניו שעשה לו טובות הרבה והוא כפוי טובה, וע"כ לפי שכלנו הוא איש עוול אשר כמוהו אין בנמצא, ואף על פי כן אזהרת ה' הוא שאל תלשן עבד אל אדנו, ולא עוד אלא פן יקללך ואשמת.

(יא) דור אביו יקלל. כלומר, אפילו דור שאביו יקלל ואת אמו לא יברך, אף על פי כן "אל תלשן"⁶⁹. ואמר אצל אביו יקלל, ואצל אמו לא יברך, כי אביו הוא נגד מצוות עשה ואמו היא נגד מצוות לא תעשה⁷⁰, לכן אצל אביו כתיב יקלל, ואצל אמו לא יברך. ועוד: כמ"ש בגמ'⁷¹ נאמר אצל כיבוד אביו תחילה וכו', ואצל מורא אמו תחילה וכו', גלוי וידוע כו', והיינו שדרך אביו ליסרו בשבט מוסר, אבל אמו דרכה להדריכו בנחת, ולכן אצל אביו שמייסרו תמיד כתיב יקלל, שמקללו על שמייסרהו, ואצל אמו שמכבדה כתיב לא יברך.

64 באב"ן שלמה [שיר השירים ב עמ' קח] ציין למש"כ בנפש החיים שער ג פ"ט. ע"ש. 65 קהלת ז, טז-יז. 66 לעיל פס' ו. 67 קהלת שם. 68 ר' סוף פס' ד. 69 פס' י. בגמ' פסחים [פז, ב]: מאי דכתיב "אל תלשן עבד אל אדניו פן יקללך ואשמת", וכתיב "דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך", משום דאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן, אלא אפילו דור שאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן. 70 ר' לעיל א, ח. 71 קדושין ל, ב.

ליקוטי הגר"א

חמדה גנוזה

(י-יא) ואמר אל תלשן וכו'. אע"ג שהוא עבד והוא בזוי הערך מאד, אעפ"כ יש לך לפחד פן יקללך וכו'. וכן דור אביו וכו'. אעפ"י שהן דברים מפורסמים לרוע, אעפ"כ אל תדבר עליהם, ואמר כי עת ומשפט יגיע לכולם. וזה

שאמר⁵ לעלוקה ר"ל, היא המייסרת המגיע ממנה הרע, לה שתי בנות לענוש, אחד הוא שלוש הנה וכו', והשני הוא עין וכו'⁶, שאול ועוצר רחם. לא רחם ממש, כפירוש המפרשים, מה ענין שאול לרחם וכו' ודרשו וכו'⁷, אלא הוא נשיבת הרוחות הגדולות, שהן דין קשה מאד, 'מפרק הרים' וכו'⁸, ואמר בארבע דינים ידוני: פתיחת שאול, ונשיבת רוחות, ומים הרבה.

5 להלן טו. 6 להלן יז. 7 כונתו לדברי הגמ' בברכות דף טו, ב: וכי מה ענין שאול אצל רחם, אלא לומר לך מה רחם מכניס [הזרע, רש"י] ומוציא [הולד, רש"י] אף שאול מכניס ומוציא. ועיין שם באמרי נועם. 8 מלכים-א יט, יא-יב: 'ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה' והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה', ואחר הרוח רעש לא ברעש ה', 'ואחר הרעש אש לא באש ה', ואחר האש קול דממה דקה'. והלשון המובאת כאן 'ענן גדול' אינו כתוב באליהו אלא ביחזקאל (א, ד) 'ענן גדול ואש מתלקחת', והלשון 'רוח גדולה' אינו כתוב ביחזקאל אלא במלכים שם. וצ"ע.

יב דֹּר טָהוֹר בְּעֵינָיו וּמִצָּאתוֹ לֹא רַחֵץ: יג דֹּר מַה־רָּמוֹ
עֵינָיו וְעַפְעָפִיו יִנְשָׂאוּ: יד דֹּר אֲחֻרְבוֹת שְׁנָיו וּמֵאֲכָלוֹת
מִתְלַעֲתֵיו לֹאכֹל עֲנִיִּים מֵאֶרֶץ וְאֲבִיוֹנִים מֵאֲדָם:

(יב) דור טהור בעיניו ומצאתו לא רחץ. כלומר, שבעיניו חשוב אף לטהור, שלא עשה כלל עבירה מעולם, ובאמת לא די שחטא כבר, אלא שעדיין לא רחץ מצאתו שחטאו בידו עדיין.

(יג) דור מה רמו עיניו. כי שני מיני גאוה יש: גאה וגאון. "גאה" איש שהוא שפל הערך באיכותו ומגביה את עצמו בהתפארותו, ו"גאון" הוא שרוצה למשול על כולם⁷². וזהו רמו עיניו שמתפאר מאוד ולבבו יחשב שהוא חכם גדול וצדיק ועשיר. ועפעפיו ינשאו. שמנשא את עצמו על הבריות. ואמר מה רמו עיניו להגדיל העניין, כלומר, מה גדולה שפלותו ומה גדולה רמות עיניו.

(יד) דור חרבות שניו ומאכלות מתלעתיו. מתלעות הם שיני הלחיים, והם דומין לסכינים, ושיניים הם שיניים האמצעיות, הם דומין לחרבות, כי בשיניים האמצעיות כורת המאכל, ובהמתלעות הוא טוחן אותם דק דק ואוכל, ולכך דימה הכתוב אותם למאכלות שאוכלין בהם. והעניין: שיש שני מיני גזלנים, והם כתובים בריש הספר הזה⁷³, והם: א', שגזל מהאיש את ממונו ואוכל את הממון, ומניחו בחיים, והשני, שגם הורג את בעל הממון ונוטל הממון גם כן. וזהו דור חרבות שניו, ששיניו כחרב, שהורג האיש וגזל ממנו, ומאכלות מתלעתיו שאוכל את ממון הנגזל ומניחו קיים. וזהו: לאכל עניים מארץ ואביונים מאדם. עתה מפרש כי עניים הם שהיו עשירים והענו, וכמ"ש⁷⁴ "הוי מגיעי בית בבית" שמלווה לו מעות כדי שישאר בידו ביתו של העני, ואביון הוא עני מעיקרו שאין לו כלום, ולזה אמר שמתלעתיו הם מאכלות, שאוכל ממנו של עני ואוכל את העניים מארץ, שלא ישאר העני על ארצו, כי גזל ממנו ארצו. ואביונים שאין להם ארץ כלל, לוקח נפשו, שלא יהיה בין אנשים כלל, וזהו מאדם. ואמר ארבע פעמים דור⁷⁵, שהן נגד ארבעה יצר הרע: תאוה, וגאוה, וכעס, וחמדה, שהן כלל כל העבירות, ואף על פי כן "אל תלשן"⁷⁶ ואין לך פלא גדול זה⁷⁷.

72 ר' לעיל ח, יג. 73 א, יא ד"ה נצפנה. 74 ישעיה ה, ח. 75 פסוקים יא-יד. 76 פס' י. 77 כלומר, מביא הוכחות שאי אפשר לידע תעלומות דרכי ה'. ר' פס' י.

ליקוטי הגר"א

(יב) ואמר דור טהור בלב ובמעשה, וכן בכל הבריות ברבור ובמעשה, לכן אמר ועפעפיו. (יד) ואמר שניו ומתלעותיו, הן גוף וממון, כמו מקום טהור הוא בעיניו, כמו שכתוב² 'ראית איש חכם בעיניו וכו'. (יג) וכן 'רם' מתגאה בלבו, וינשאו שמתנשא על לו כלום⁴.

2 לעיל כו, יב. 3 לעיל א, יא [וראה שם בפירוש רבינו בנדפס ובליקוטי הגר"א]. 4 ראה בביאור רבינו הנדפס, וראה ברש"י דברים טו. ד: 'אביון' דל מעני. ולשוו 'אביון' שהוא תאב לכל

טו לַעֲלוֹקָהּ שְׁתֵּי בָנוֹת הֵב הֵב שְׁלוֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשָּׁבַעְנָה
 אַרְבַּע לֹא-אָמְרוּ הוֹן: טז שְׁאוּל וְעֶצֶר רַחֵם אֶרֶץ לֹא-שָׁבַעַה
 מִים וְאֵשׁ לֹא-אָמְרָה הוֹן:

(טו) לעלוקה שתי בנות וגו'. לעלוקה הוא הגיהנם, שתי בנות⁷⁸, וכל אחד נחלק לשניים: ב' ה'⁷⁹ וזהו ה', כי חמשה מדורי גיהנם⁸⁰ הראשונים נחשבים לאחד, כי השניים שהם שאול ואבדון נחשבים בפני עצמם, שמהם אין היורד עולה לעולם, כמ"ש⁸¹ "כן יורד שאול לא יעלה". ואבדון כשמו, וכמו שפירשנו למעלה⁸². ואמר ה' ה' כי הם כפולים. שלוש הנה לא תשבענה. כי הם לעולם אינם שבעים. ארבע לא אמרו הון. הון הוא בסוד נפש, רוח ונשמה, כמו שפירשנו למעלה⁸³, שמכלים את הכל. ועוד: לעלוקה הוא שדבר המפסיד נקרא עלוקה, והם שתי בנות, כי ארבע יסודות יש: ארמ"ע [אש, רוח, מים ועפר⁸⁴], וכנגדם דצח"מ [דומם, צומח, חי ומדבר] בחלקי עולם. השני יסודות מהן מחיים ושנים מפסידים. רוח ומים הם מחיים, רוח לחי ומים לצומח, ושניים מפסידים: עפר ואש. ואותם השניים המחיים הם גם כן מפסידים, והם אפילו יותר מפסידים משני המפסידים בטבע, כי המפסידים בטבע אינם מפסידים אלא לאחר שהלכו מאתו שני המחיים, מה שאין כן המחיים מפסידים תיכף בעת שיתרבו, כמו המים, תיכף כשיתרבו מפסידים, אבל האש ברבותו אינו מפסיד, אלא לאחר שנתיבש ולא נשאר לחלוות המים, וכל זמן שהמים קיימים הוא אינו מפסיד כלל, אלא אדרבה עושה פעולתו. וכן הרוח שבאדם, כשיתפח בטנו הוא מת מיד. נמצא הן ארבעה מפסידים, וזהו שתי בנות ה' ה' שלוש וכו'.

(טז) שאול. שאול הוא הבור, והוא העפר. ועצר רחם. הוא רוח. ארץ לא שבעה מים. הוא מים. ואש לא אמרה הון. הוא אש. ובגמ' מסכת ברכות⁸⁵ אמרו מאי דכתיב

78 עי' עבודה זרה יז, א, ור' לעיל ו, לא. [בביאור רבינו לאגדות שבת קד, א ה"ע ו"פ א"ל גיהנם לפני הקב"ה רבש"ע עיף אנכי. פירוש כי "לעלוקה שתי בנות ה' ה'" ואינה שובעת לעולם שפעה פיה לבלי חוק]. 79 ר' אדרת אליהו בראשית א, א על "ואת הארץ"; אדרת אליהו דברים ז, כב-כד. 80 על שבעה מדורי גיהנם ר' לעיל ד, יט ובמה שצוין שם. 81 איוב ז, ט. 82 טו, יא. 83 כד, ד. 84 ר' לעיל פס' ד. ור' לעיל כב, ה. 85 טו, ב: מאי דכתיב "שלש הנה

ליקוטי הגר"א

(טו) לעלוקה. הוא הכליון, שתיים שהן ארבע, ארבעה יסודות, שתיים מהוין ושתיים מפסידין, והמהוין אם יצא חוץ מגבולם נעשה הם גם כן מפסידים, וכל הבריות נכללין בשנים: בצומח, בבעלי חיו. הפסידים הם ארבעה, ואמר שתי בנות השניה⁵.

דבר; ובב"מ קיא, ב כתב: אביון מעונה מעני, ולשון 'אביון' האובה ואינו משיג מה שנפשו מתאוה לכל טוב. 5 ראה בביאור רבינו הנדפס.

חמדה גנוזה

וזה שאמר⁹ לא שבעה, כמו 'והוא כמות ולא ישבע'¹⁰, 'צדיק אוכל' וכו'¹¹, ושריפת¹² הרבה כנגד ארבע יסודות, וכן הוא באליהו¹³ 'ענן גדול' שהוא מים, 'ואש מתלקחת ורוח גדולה', 'ואחריו קול דממה דקה'. והוא מש"כ 'יורדי דומה'¹⁴ 'שכנה דומה'¹⁵, והן המייסרות, והן

9 להלן, טז. 10 חבקוק ב, ה. 11 לעיל יג, כה: 'צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר'. 12 אולי צ"ל: ושורפת. 13 מלכים"א יט, יא. 14 תהלים קטו, יז. 15 שם צד, יז.

י עֵין תִּלְעַג לְאָב וְתִבֹּז לִיקָה־תֵּאִם יִקְרֹה עֶרְבִי נַחֵל וַיֹּאכְלוּהָ בְנֵי נֶשֶׁר:

"שלוש הנה וכו' שאול ועצר רחם", וכי מה עניין וכו', אלא וכו', מה רחם וכו', ע"ש. ולכאורה מאי תמיה זה דקחשיב שלושה דברים אשר לא תשבענה וכו' 86, אלא דהתמיהה, דלכתוב שאול אצל ארץ לא שבעה מים 87, אלא וכו' מה רחם וכו', לפי שהארץ היא האם של האדם, כמ"ש 88 "ערם יצאתי מבטן אמי וערם אשוב שמה". והוא העובר להוליד. וזהו שאמרו בזוהר 89 בתר דינקא הדר אתעברת מינייהו.

(יז) עין תלעג לאב. שמלעיג על אביו. ותבז ליקהת אם. לאמו הזקנה. ויקהת מלשון "יקהת עמים" 90. יקרוה ערבי נחל וגו'. שהעורבים המה אכזרים, שאף שלא תהיה להם הנאה מזה, הם יקרוה. והנשר הוא רחמן ואינו מנקר אלא אוכל, שנהנה מזה באכילתו. והעניין, כמ"ש בירושלמי 91 "עין תלעג לאב" זה כיבוד אב "ותבז" וכו', הוא "לא תקח האם וכו'" 92 יקרוה ערבי נחל, שהם אכזרים, יאכלוה בני נשר שהם רחמנים. ולכאורה אינו מובן. והעניין: כי הקב"ה נתן לנו שתי מצוות, מצוות כיבוד אב ושילוח הקן, ובשניהם כתיב 93 "למען ייטב לך והארכת ימים". ומצוות כיבוד אב ואם הוא רחמים גדולים וחסד גדול שירחם על אביו ואמו בעת זקנותם, כמ"ש בגמ' 94. ומצוות שילוח הקן הוא אכזריות גדולה כמ"ש בזוהר 95 שהציפור צועקת בקול

לא תשבענה שאול ועצר רחם" וכי מה עניין שאול אצל רחם אלא לומר לך מה רחם מכניס ומוציא אף שאול מכניס ומוציא. 86 באמרי נועם ברכות שם לכאורה מאי קשיא ליה, הלוא כמה דברים דקא חשיב בפסוק זה שאינם דומין זה לזה כלל כו'. וע"ש עוד. 87 דכיון שהתחיל ב"שאול", שהוא עפר, למה הזכיר אחריו "עוצר רחם", שהוא רוח, ולא חשב "ארץ לא שבעה מים", לפי סדר היסודות. אב"ן שלמה שיר השירים א עמ' קסז. 88 איוב א, כא. 89 ג, סה לפי גירסת עץ חיים שער הכללים פרק ד. ועי' ביאור רבינו לשיר השירים א, ו. 90 בראשית מט, י. 91 פאה א, א. 92 דברים כב, ו. 93 דברים כב, ז. ובעניין כיבוד אב נאמר בדברים ה, טז: "למען ייטב לך על האדמה". 94 קדושין לא, ב. 95 זוהר חדש רות עז: מצפצפא ואזלא ולא ידעה לאן אתר אזלא, מנדא למיבד גרמא. כלומר מצפצפת והולכת ואינה ידועת לאן ללכת ונודדת לאבד את עצמה.

ליקוטי הגר"א

חמדה גנוזה

ארבע נגד ארבעה דורות הנ"ל, ואמר באלהיהו שם 'ה' עובר', כי כבודו ביסוד הארץ כמ"ש שלוש פעמים קדוש נגד ג' יסודות, ואח"כ 'מלא כל הארץ כבודו', וז"ש ביחזקאל 16 רביעית 'ונגה לו סביב' זהו בארץ, כמ"ש כ"ז 'והארץ האירה מכבודו', ועיין בתיקוני הזוהר.

16 א, כז. 17 יחזקאל מג, ב.

(יז) עין תלעג לאב. שכן אמרו 6 על שתי מצות מאריכות ימים, על חמורה שבחמורות ועל קלה שבקלות, רחמנות שברחמנות אכזרה שבאכזריות, והן שלמות האדם, כמו שכתוב 7 'כי עתה ידעתי'. 8 עין תלעג וכו', יקרוה וכו', ויאכלוה וכו', הם בגן עדן ובגיהנם, שבגן עדן יאכל חלקם והוא ב"ח [שני חלקים], אחד בעולם הזה והשני בעולם הבא.

6 ירושלמי פאה פ"א ה"א. 7 בראשית כב,

יב: 'ויאמר אל תשלח ירך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני'. ובביאור רבינו לספרא דצניעותא (פ"ג, ד"ה ותוצא הארץ - עמ' 48) כתב: וענין שמא שלים הוי"ה אלהיים, כי רחמים בלבד אינו שלים. וכז דיו בלבד. ולכו יעקב

יח שלשה המה נפלאו ממני כתיב וארבע קרי וארבעה לא ידעתים:

מר ומפילה עצמה לים. וזה שאמרו בגמ' 96 שעושה מידות הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות, אין פירושו שמידותיו של הקב"ה גזירות ח"ו, שהוא מלא רחמים, אלא שמצוה זו שצונו לא משום רחמנות, כי הוא אינו אלא גזירה, מפני שהוא אכזריות, ולכן מי שמלעיג על כיבוד אב, שהוא רחמנות, ועל שילוח הקן שהוא אכזריות יקרוה ערבי נחל שהם אכזרים, והוא עונש על שמלעיג על שילוח הקן, ויאכלוה בני נשר שהם רחמנים, והוא עונש על שמלעיג על כיבוד אב 97.

(יח) שלושה המה נפלאו ממני. פירוש, שמתחילה ראיתם, ואחר כך תיכף הם נעלמים ממני. וארבע. פירוש, והרביעית. לא ידעתים. פירוש, לא ידעתי אותו מתחילה ואיני יודע כלל.

96 ברכות לג, ב. 97 ר' בחידושי רבינו לברכות לג, ב. וז"ל: "והכי פירושו, שבכל התורה לא נאמר אריכות ימים, כי אם בשני דברים הללו כיבוד אב ושילוח הקן, לפי שאין השלימות ניכר באדם אלא כשיש לו שתי מידות הפוכות, דהיינו מידת הרחמנות ומידת אכזריות, לפי שכשהאדם נוהג במידה אחת אינו מוכרח לומר שהוא צדיק, אלא י"ל שכך הוא טבעו, אבל כשיש לו שתי מידות הפוכות כגון רחמנות ואכזריות אז מוכח שהוא צדיק, לכך נתן הקב"ה לישראל מצוות של רחמנות שהוא כיבוד אב ואם שהוא רחמנות גדולה, לפי שכשכבאים לידי זקנה ואין להם מקום לנוח דין הוא שירחם עליהם. ושוב נתן להם מצוות אכזריות דהיינו שילוח הקן שהוא אכזריות גדולה, שנוטל הבנים ומשלח האם, ואיתא בירושלמי (וכענין זה איתא במדרש רות החדש דף ז) שכשמשלח האם לפעמים הולכת מחמת צער וטובעת במים, אם כן הוא בודאי אכזריות גדולה, לכך כתיב בשתי מצוות אלו אריכות ימים, לפי שבשתי מידות הללו נשלם האדם בתכלית הטוב. ובזה אתי שפיר מ"ש בברכות שם מפני שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות, ור"ל שבאמת אין זה רחמים אלא

ליקוטי הגר"א

חמדה גנוזה

(יח-כ) שלשה המה נפלאו וכו'. חזור לענינו (יח) שלשה המה וכו', שנעלם מעיני האדם ברגע הראשון, שהדברים אשר עמי המה נפלאו, אחד, והם ארבע קולות: נשמה, נחש, ספינה כל שכן דברים הגבוהים והעמוקים.

[וארבעה ענשים, 'שאל' 10 נגר 'מאכלות' 11]

שיורד בשאל תחתית, 'ועצר רחם' - שאל ורחם נגר 'חרבות שניו' וכו' 12, 'ארץ לא שבעה' וכו' 13 נגר 'טהור' 14, כמו שכתוב 15 'אם רחץ' וכו' 16, ונגד 'מה רמו עיניו' 17 וכו', אמר 'אש לא' וכו' 18,

נקרא 'איש תם' (בראשית כה, כז), שכולל חסד וגבורה, כמ"ש בפרשת תרומה (קסט, ב), דתנינן מאי 'איש תם' כתרומתו שלים וכו' עד ואשלים להאי ולהאי ע"ש, וכן אברהם לא נקרא שלם עד שעקד את יצחק, שנכלל חסד עם גבורה כידוע, וכמ"ש בא"ר (קלח, א; וזה וירא קכ, ב) 'אברהם אברהם' (בראשית כב, יא) - בתראה שלים קדמאה לא שלים וכו'. וראה עוד בביאור רבינו לשיר השירים א, טז; 8 התיבות אינן ברורות בכתב היד. 9 ועיין בפרקי דר"א פרק לד, וט"ס שם בעץ פרי ובבעילה [הגה"ה בכתב היד], וכך הגירסא לפנינו שם: ששה קולן הולך מסוף העולם ועד סופו ואין קולן נשמע: בשעה שכורתין את עץ האילן שהוא עושה פרי, ובשעה שהנחש מפשיט את עורו, ובשעה שהאשה מתגרשת מבעלה, ובשעה שאשה עם בעלה בעילה ראשונה, ובשעה שהולד יוצא ממעי אמו, ובשעה שהנשמה יוצא מן הגוף, הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע [וראה עוד יומא כ, ב; בראשית רבה ו, יז; וראה להלן פסוק כ]. 10 לעיל, טז. 11 שם, יד. 12 שם. 13 לעיל, טז. 14 שם, יב. חסר כשתי תיבות בכתב היד. 15 ישעיה ד, ד: 'אם רחץ ה' את צאת בנות ציון'. 16 מחוקים תיבות אחדים בכתב היד. 17 לעיל, יג. 18 שם, טז.

יֵם דֶּרֶךְ הַנֶּשֶׁר | בְּשָׁמַיִם דֶּרֶךְ נָחַשׁ עָלֵי צוּר דֶּרֶךְ-אֲנִיָּה בְּלִבִּים וּדְרֹךְ גִּבֹּר בְּעֵלְמָה:

(יט) דרך הנשר בשמים. פירוש, שהנשר ידאה עד לשמים, וברגע אחד לא נודע מקומו איה הוא. דרך נחש עלי צור. שהנחש הולך מהרה ומסתיר עצמו תחת הצור ולא נודע. דרך אניה בלב ים. שהאניה שטה בים מהרה מאוד ותיכף לא נראית. ודרך גבר בעלמה. כשהעלמה מעוברת זה לא נודע מעיקרו. והעניין: שהתורה נחלקת לארבעה חלקים: תורה שבכתב, ותורה שבעל פה, ורמז, וסודות התורה⁹⁸. וזהו דרך

כגזירות רק שכך גזר השי"ת. וז"ש בעקידה [בראשית כב, יב] "עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה". וקשה מאי לשון "עתה ידעתי", והלא הוא היה צדיק גם מקודם לכן. אבל לפי מ"ש אתי שפיר, לפי שקודם לכן לא היה אלא רחמן מאוד, שהיה מכניס אורחים וגומל חסדים, אבל המידה של אכזריות עדיין לא היתה ניכרת בו, והיו אומרים שאברהם איננו צדיק גמור, אבל בעקידה שעשה מידת אכזריות גם כן, עתה נשלם וניכר שהוא צדיק גמור. וז"ש "עין תלעג לאב" זה כיבוד אב, דהיינו שרואה בתורה שכתוב בה אריכות ימים, והוא לועג על זה ואינו מקיים, ונוהג עצמו במידת אכזריות. "ותבוז ליקהת אם", שמבזה המצוה של שילוח הקן, שצריך להיות בו אכזרי והוא מבזה לזה, ונוהג במידת רחמנות ואין משלח האם, "יקרוה עורבי נחל", כנגד מה שאינו מקיים כיבוד אב ואם ונעשה אכזר עליהם, לפיכך יקרוה העורבים שהם אכזרים שאין רוצים לאכול ואף על פי כן מנקרים, וכנגד מה שהוא מבזה בשילוח הקן, שנעשה רחמן, "יאכלוה בני נשר" שהם גם כן רחמנים, וז"ש [תהלים קמט, ז] "לעשות נקמה בגויים וגו' הדר הוא לכל חסידיו", [שם שם ט] ר"ל שאף על פי שהם חסידים שנוהגים במידת הרחמנים אף על פי כן יעשו נקמה בגויים שהיא מידה הפוכה וזהו הדר להם. והנה לפי מה שכתב אצלנו הרב⁹⁹ יקרוה עורבי נחל" הוא עונש על שמלעיג על שילוח הקן, "ויאכלוה בני נשר" שהם רחמנים הוא עונש על שמלעיג על כיבוד אב, וזה היפך ממה שכתב שם. 98 ר' לעיל ז, יב בהערה.

חמדה גנוזה

ליקוטי הגר"א

כי תאוני מיסוד המים, וגאווה מיסוד האש, ואמר הנשר כשפורח בגובה נעלם ממני מקומו, וכן בכל אחד שני ענשין: 'אש' - אחד, 'לא אמרה נחש ואניה, ודרך גבר שנעלם בה. הו' - שנים, וכן במים, נגד שני דברים שאמר למעלה בכל אחד 'דור אביו' וכו'¹⁹, וכן בכלם. וכמו בקדושה שנים ראשונות הם אחד, כן גם כאן 'שאו' ועצר רחם' בא על דבר אחד. 'ועצר רחם' הוא כף הקלע, שהוא ברוח, כמו שכתוב²⁰ 'ורעיון רוח' וכו'. ואמר שלש וארבע, ששלש בדכורא ורביעית בנקבא כוללתם, וכן 'ארץ לא שבעה' קאי גם כן על שנים הראשונים ג"כ. ונגד 'אביו יקלל ואת' וכו'²¹, אמר 'עין תלעג' וכו' 'ותבו' וכו'²², שאביו מנהיג בכעס ואמו ברחמנות, נגד זה 'קרוה' וכו', ויאכלה' וכו'.

(יט) ונשר. גלגל חמה שמנסר ברקיע וטפל הנושרות²³ חרגא²⁴. 25 דרך הנשר. ארבעת חלקי התורה, כמו שאמרו בריש תורת כהנים ובסוף תורת כהנים: בת מלך וכו' וחיליה בימא וביבשתא וברקיעא וכו', וכמו שכתוב²⁶ 'חכמות בנתה' 'אשת כסילות' וכו'²⁷. אניה. 'אני' בלב, וה' בים, כמו שכתוב²⁸ 'ומקדשי תוראו אני' וכו'.

19 שם, יא. 20 קהלת ד, טז. 21 לעיל, יא. 22 שם, יז. 23 אולי צ"ל: פסולת הנסורות - כמו שכתב רש"י המובא להלן. 24 יומא כ, ב: מפני מה אין קולו של אדם נשמע ביום כדרך שנשמע בלילה, מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים, והאי חירגא דיומא [והאי פסולת הנסורות והוא נראה בעמוד של חמה דיומא ממש, רש"י] לא שמיה [כן שמו לשון אין, רש"י] וכו'. ת"ר אלמלא גלגל חמה נשמע קול המונה של רומי, ואלמלא קול המונה של רומי נשמע קול גלגל חמה. ת"ר שלש קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו, ואלו הן קול גלגל חמה, וקול המונה של רומי, וקול נשמה בשעה שיוצאה מן הגוף, וי"א אף לידה, ויש אומרים אף רידיא, ובעו רבנן רחמי אנשמה בשעה שיוצאה מן הגוף ובטולה. 25 נכתב בדף אחר [בכתב היד]. 26 לעיל ט, א. 27 שם, יג. 28 ויקרא יט, ל; כו, ב.